

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАХАРЕНКО ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА

УДК 159 : 351.745.5

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ
ПЕРСПЕКТИВИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
МВС УКРАЇНИ**

19.00.06 – юридична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України, м. Харків

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Барко Вадим Іванович,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри загальної та практичної психології
навчально-наукового інституту права та масових
комунікацій

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Большакова Анастасія Миколаївна,
Харківська державна академія культури,
завідувач кафедри соціальної психології

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Воробйова Інна Вікторівна,
Академія внутрішніх військ МВС України,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
морально-психологічного супроводження службово-бойової
діяльності внутрішніх військ Науково-дослідного центру
службово-бойової діяльності внутрішніх військ

Захист відбудеться «10» жовтня 2013 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: проспект 50-ти річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: проспект 50-ти річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080.

Автореферат розісланий «06» вересня 2013 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема самореалізації особистості у сучасному світі, якому притаманний швидкий темп і різноманітна змістова наповненість, набуває зараз особливого значення. У сучасній психологічній науці життя людини, що розгортається протягом життєвого шляху особистості, стало предметом аналізу вітчизняних і зарубіжних науковців.

У останні десятиліття почала приділятися значна увага вивченню життєвої перспективи особистості як центрального поняття психології життєвого шляху. Вагомий вклад у дослідження життєвої перспективи внесли радянські та вітчизняні вчені (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, О.І. Богучарова, Ж.П. Вірна, М.Р. Гінзбург, Є.І. Головаха, Л.Д. Деміна, Г.С. Костюк, К.В. Карпінський, В.І. Ковальов, О.О. Кронік, Н.А. Логінова, С.Д. Максименко, І.О. Ральнікова, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, Л.В. Сохань, Т.М. Титаренко тощо), а також зарубіжні вчені (А. Адлер, Е. Берн, Ш. Бюлер, Е. Еріксон, К. Левін, Ж. Піаже, Ж. Нюттен, К. Юнг).

У наукових дослідженнях на монографічному рівні розглянуто психологічні особливості життєвої перспективи особистості в юнацькому віці (Є.І. Головаха, Ж.П. Вірна, І.О. Деміна, А.Є. Левенець, В.Г. Панок, Г.В. Рудь, Л.Д. Тодорів) як чутливому періоді їх формування (Л.С. Виготський, Є.І. Головаха, І.С. Кон).

Готовність курсантів вищих навчальних закладів МВС України до ціннісного вибору, осмисленого проектування свого майбутнього, пов'язаного із оволодінням майбутньою професією і самореалізацією у соціумі, досягнення ними соціальної ефективності й успішності набуває зараз особливої актуальності. Суспільству потрібні кваліфіковані, мотивовані, високоосвічені, творчі і активні працівники міліції, які в своїй діяльності керуються законом. Важливість даного питання зростає на етапі реформування системи ОВС, що висуває нові вимоги до підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Аналіз літературних джерел засвідчив, що зацікавленість до окремих аспектів даного питання простежується у працях українських вчених-фахівців у галузі психологічних і педагогічних наук (В.І. Барко, Т.В. Белотицька, А.М. Большакова, І.В. Воробйова, Н.Г. Карпунова, О.І. Кудерміна, П.В. Макаренко, Т.М. Малкова) здебільшого відображено у наукових статтях, у меншій мірі – у монографічних і дисертаційних дослідженнях.

Різнманітні аспекти життєвого планування, ціннісні орієнтації майбутніх працівників правоохоронних органів під час навчання в юридичному вузі МВС Російської Федерації висвітлені у працях російських науковців (О.Д. Варару, Т.О. Дегтяренко, О.В. Максимова, Н.В. Рафієнкова, М.І. Черепанова).

Проте питання пов'язані із вивченням життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України, до цього часу не були предметом спеціального

психологічного дослідження, у зв'язку із цим проблематика життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України є актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження відповідає вимогам статті 7 Закону України від 11.07.2001 № 2623-III «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», наказу МВС України від 29.07.2010 р. № 347 «Про затвердження переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років», Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі органів внутрішніх справ, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 № 649-р, вимогам наказу МВС України від 28.07.2004 № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України», наказу МВС України від 07.04.2008 року № 161 «Про затвердження Програми психопрофілактичної роботи з особовим складом органів і підрозділів внутрішніх справ України на 2008-2014 роки», вимогам пункту 1.4 Положення про психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах МВС України (наказ МВС України від 30.11.2002 № 1279), положенням Програми профілактично-виховної роботи серед особового складу органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2008-2012 роки, затвердженої наказом МВС України від 30.05.2008 № 248, Програми профілактично-виховної роботи серед особового складу органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2013-2017 роки, схваленої рішенням Колегії МВС від 18.01.2013 № 1 КМ/1.

Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 5 від 28 січня 2013 року), узгоджена Академією педагогічних наук України рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук України (протокол № 3 від 26 березня 2013 року) та виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри психології та педагогіки факультету психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій Харківського національного університету внутрішніх справ.

Мета дослідження – вивчення психологічних особливостей життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України на етапі початку професійного навчання за обраною спеціалізацією та розробка програми психологічного тренінгу, спрямованого на формування життєвої перспективи.

Основні задачі дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз стану розробленості основної категорії життєвого шляху – «життєва перспектива особистості» та проаналізувати юнацький вік як сенситивний період для формування життєвої перспективи.

2. Дослідити особливості цільового планування життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

3. Проаналізувати параметри, структурні компоненти життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України, особливості їх взаємозв'язків.

4. Розробити програму психологічного тренінгу, спрямованого на формування життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Об'єкт дослідження – життєва перспектива особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Методологічною основою дослідження стали: 1) положення культурно-історичного підходу (Л.С. Виготський, Б.Г. Ананьєв, Н.М. Толстих, О.В. Толстих); 2) принципи детермінізму, єдності свідомості та діяльності (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн); 3) принципи розвитку особистості як суб'єкта життєвого шляху (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко); 4) принципи застосування структурно-динамічного підходу до розкриття особливостей становлення життєвої перспективи в юнацькому віці (А.Є. Левенець, В.Г. Панок, І.О. Ральнікова, Г.В. Рудь, Л.Д. Тодорів); 5) положення соціально-психологічного напрямку дослідження життєвої перспективи особистості (К.О. Абульханова-Славська, Є.І. Головаха, О.О. Кронік, І.О. Ральнікова, Л.В. Сохань); 6) науково-психологічні уявлення про сутність і закономірності юнацького віку (Л.І. Божович, М.Р. Гінзбург, І.В. Дубровіна, Е. Еріксон, І.С. Кон, Т.М. Титаренко, Н.М. Толстих); 7) концептуальні підходи до проблем самоактуалізації особистості (А. Маслоу, С.Д. Максименко, Г. Олпорт).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс взаємопов'язаних методів дослідження, а саме: теоретичний аналіз, систематизація і узагальнення (підрозділи 1.1-1.3, 2.1-2.3, 3.2); метод бесіди (підрозділ 1.2); методи психологічної діагностики (підрозділи 2.1-2.3), метод експерименту (підрозділи 2.1-2.3, 3.2); метод соціально-психологічного тренінгу (підрозділ 3.2); методи математичної статистики: критерії Стюдента, Фішера, Пірсона, Вілкоксона, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена; коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона; дисперсійний аналіз (підрозділи 2.1.-2.3, 3.2).

При проведенні дослідження використовувалися психодіагностичні методики:

1) методика «ЗТPI» Ф. Зімбардо (російськомовний варіант в адаптації А.В. Сирцової) для визначення профілю часової орієнтації (часового профілю);

2) методика «Самооцінка реалізованості» Є.І. Головахи, О.О. Кроніка для визначення кількісних значень психологічного віку;

3) концентричний тест часу Т. Коттла для встановлення структури представлених у свідомості взаємозв'язків часових модусів минулого, теперішнього і майбутнього;

4) методика «Оцінка п'ятирічних інтервалів» (ОПІ) Є.І. Головахи, О.О. Кроніка (змінене завдання, що ставиться перед досліджуваними) для

визначення особливостей цільового планування життєвої перспективи;

5) методика М. Рокича (в адаптації В.О. Ядова, Б.С. Круглова) для визначення сформованості системи ціннісних орієнтацій;

б) методика «СЖО» Д.О. Леонтьєва для визначення показника загальної осмисленості життя, смисложиттєвих орієнтацій, аспектів локусу контролю.

Обробка емпіричних даних, отриманих в ході експерименту, здійснювалась за допомогою пакету прикладних програм статистичної обробки даних SPSS-13 for Windows.

Організація та база дослідження: дослідно-експериментальна робота виконувалась протягом 2007-2011 років на базі Національної академії внутрішніх справ. Пілотажне дослідження було проведено на вибірці, яку склали курсанти 2 курсу чоловічої статі (74 особи) навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ.

Емпіричним дослідженням було охоплено курсантів 2 курсу чоловічої статі (353 особи) навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ.

Наукова новизна полягає в тому, що сформульовано низку нових положень і висновків, окремі положення уточнено й доповнено, а саме:

вперше:

- встановлено психологічні особливості життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України на етапі початку професійного навчання за обраною спеціалізацією;

- обґрунтовано характеристику узгодженої життєвої перспективи особистості на основі збалансованих показників часової орієнтації;

удосконалено:

- психологічний зміст наукових понять, що стосуються категорій життєвого шляху особистості, а саме: «життєва перспектива особистості», «узгоджена життєва перспектива особистості» та «психологічний вік особистості із збалансованим часовим профілем»;

дістали подальшого розвитку:

- засадничі принципи застосування структурно-динамічного підходу до розкриття особливостей формування життєвої перспективи особистості;

- наукові уявлення про особливості формування життєвої перспективи особистості.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що положення дисертації носять прикладний характер, зумовлений потребою сучасної людини у формуванні життєвої перспективи та отримання необхідної фахової психологічної допомоги у випадку її дисгармонії; а запропонована програма психологічного тренінгу може використовуватися у системі психологічного супроводження роботи з перемінним особовим складом вищих навчальних закладів МВС України.

Результати дисертаційного дослідження були впроваджені:

у навчально-виховному процесі – у формі лекційного заняття із дисципліни «Соціальна психологія» циклу професійно-орієнтованих дисциплін за напрямком підготовки «Психологія» Національної академії внутрішніх справ (акт впровадження від 21.03.2013), при викладанні навчальних дисциплін «Основи психологічного консультування», «Соціальна психологія» за напрямком підготовки 6.030102 «Психологія» Харківського національного університету внутрішніх справ (акт впровадження від 17.04.2013);

у навчально-методичній роботі – у формі методичних рекомендацій (акт впровадження Науково-методичного центру навчальних закладів МВС від 04.04.2013);

у системі психологічного супроводження роботи з перемінним особовим складом Національної академії внутрішніх справ – у формі програми психологічного тренінгу (акт впровадження від 12.06.2013).

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень, викладені у дисертації, були оприлюднені на 7 науково-практичних конференціях: 4-й Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасної науки» (2007); Міжнародній науково-практичній конференції «Каузометрія у дослідженнях життєвого шляху особистості: минуле, теперішнє, майбутнє» (Київ, 2008); 3-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Впровадження тренінгових технологій у підготовку персоналу ОВС» (Київ, 2008); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності», присвяченій пам'яті професора Я.Ю. Кондратьєва (Київ, 2008); науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2009); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи» (Київ, 2012); V науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2013).

Публікації. Основні результати дослідження відображені у 13 публікаціях, 6 з яких – статті у наукових журналах та збірниках наукових праць, які є фаховими виданнями ДАК України із психологічних наук, 7 – тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, 22 таблиць і 6 рисунків, висновків, семи додатків і списку використаних джерел. Основний зміст дисертації викладено на 180 сторінках. Загальний обсяг тексту дисертації – 220 сторінок, з яких список використаних джерел – 26 сторінок, додатків – 15 сторінок. Список використаних джерел складається із 246 найменувань (з них 11 – іноземною мовою).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, окреслено сутність проблеми та стан її вивчення, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, теоретико-методологічну основу, розкрито новизну, теоретичне та практичне значення, наведено дані про апробацію роботи, її структуру й обсяг.

У **першому розділі «Теоретичні основи дослідження життєвої перспективи особистості»** проаналізовано основні теоретичні підходи науковців щодо вивчення життєвої перспективи особистості як основної категорії життєвого шляху, їх концепції.

Визначено, що дослідження психологічного часу особистості в біографічному масштабі знайшли своє відображення в концептуальних положеннях ряду підходів: еволюційно-генетичного (Ш. Бюлер, П. Жане, Л. Сев), мотиваційного (Р. Кастенбаум, Ж. Нюттен), функціонально-динамічного (Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн), типологічного (К.О. Абульханова-Славська, Н.Ю. Григоровська, В.І. Ковальов, Л.Ю. Кубліцкене, В.Ф. Серенкова), генетичного (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко), патопсихологічного (Л.В. Бороздіна, І.А. Спірідонова, В.С. Хомик), розгляду часових аспектів Я-концепції/ідентичності (Г.М. Андрєєва, О.П. Белінська, А.В. Серий) і дослідження збалансованої часової перспективи як часової орієнтації (Дж. Бойд, Ф. Зімбардо, А.В. Сирцова).

Проблеми психологічного часу особистості у психології життєвого шляху також розглядали представники української психологічної школи (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.Г. Панок, В.А. Роменець, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Б.Й. Цуканов).

Найбільшого поширення у психологічній науці набули подійна (Б.Г. Ананьєв, К. Левін, Л.С. Рубінштейн, П. Фресс) і причинно-цільова (Є.І. Головаха, О.О. Кронік) концепції психологічного часу.

Констатовано, що у психологічній науці при характеристиці основних часових і структурно-змістових компонентів, пов'язаних із уявленнями людини про власне майбутнє, вживається дефініція «перспектива» (лат. «perspicio» – «проглядаю, бачу наскрізь»). Найбільш поширені форми її вживання у словосполученнях «часова перспектива» (К. Левін, Л. Франк, П. Фресс), «майбутня часова перспектива» (Дж. Келлі, Т. Коттл), «часова перспектива майбутнього» (Ж. Нюттен), «життєва перспектива» (К.О. Абульханова-Славська, М.Р. Гінзбург, Є.І. Головаха, І.А. Гуляс, К.В. Карпінський, А.Є. Левенець, В.Г. Панок, О.І. Ральнікова, Г.В. Рудь, Л.Д. Тодорів), «часова транспектива» (Л.В. Бороздіна, В.І. Ковальов). Дослідження життєвої перспективи особистості є найконструктивнішим підходом у вивченні особистісного психологічного часу.

Вивчення і аналіз життєвої перспективи особистості можна провести через дослідження особливостей її цільового планування (Є.І. Головаха, М.Г. Гінзбург,

І.О. Деміна, О.О. Кронік, О.Є. Левенець, В.Г. Панок, Г.В. Рудь, В.Ф. Серенкова, О.Г. Шмеляєв).

На основі теоретичного аналізу стану розробленості даної проблематики у психології життєвого шляху дано визначення життєвої перспективи особистості як представленого у суб'єктивній картині життєвого шляху особистості динамічного образу бажаного майбутнього, детермінованого цілями психологічного майбутнього у теперішньому.

Виділено критерії оцінки життєвої перспективи особистості за показниками ціннісно-часового (часовий профіль, часова направленість, часова структура життєвої перспективи, психологічний вік особистості) та ціннісно-змістового аспектів (показник загальної осмисленості життя, рівень суб'єктивного контролю, структура ціннісно-сміслових орієнтацій, життєві цілі, життєві плани, життєві програми), що забезпечують її структурованість. До критеріїв віднесено також виділені Є.І. Головахою параметри життєвої перспективи (тривалість, диференційованість, оптимістичність, реалістичність, узгодженість) та емоційний, когнітивний, ціннісний і поведінковий компоненти (І.О. Ральнікова). Обґрунтовано використання вказаних критеріїв у дослідженні.

Розглянуто соціально-психологічний напрям дослідження життєвої перспективи особистості (К.О. Абульханова-Славська, Є.І. Головаха, О.О. Кронік, Л.В. Сохань) як такий, що дасть змогу розкрити соціально-психологічний механізм її формування, вивчити особливості відображення життєвої перспективи у суб'єктивній картині життєвого шляху.

На основі аналізу наукових джерел визначено, що формування життєвої перспективи є результатом психічного та соціального розвитку людини і залежить від вікових особливостей сприйняття теперішнього, минулого і майбутнього. Вперше людина вчиться оволодівати перспективами свого життя у юнацькому віці.

Курсантами вищих навчальних закладів МВС України є особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ без офіцерських звань віком від 17 до 25 років. Даний віковий період відповідає етапу раннього і пізнього юнацького віку (І.С. Кон).

Констатовано, що у період юнацького віку уявлення про час переходять на найвищий рівень і наближаються до абстрактного відображення часу (Л.А. Регуш), виділяється найбільш значуща часова орієнтація (З.О. Кіреєва), формується певний тип часової перспективи майбутнього, що визначається особливостями розвитку мотиваційної та емоційної сфер особистості (О.І. Федоров), відбувається розділення близької і віддаленої перспективи (Є.І. Головаха).

Юність – це період найбільш активного самовизначення особистості (Ш. Бюлер, М.Р. Гінзбург, І.В. Дубровіна, А.Є. Левенець, І.О. Мартинюк, В.Г. Панок, Т.М. Титаренко, Г.В. Рудь).

Формування особистістю життєвої перспективи перебуває у нерозривному

зв'язку із професійним самовизначенням (Ж.П. Вірна, О.І. Кудерміна, Т.М. Малкова, П.В. Макаренко, В.С. Медведєв, А.В. Нежута, Г.В. Попова).

Дослідники наголошують на особливостях юнацького віку та врахуванні їх у процесі здійснення психологічного супроводження навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах (Л.М. Балабанова, Т.В. Белотицька, А.М. Большакова, О.О. Євдокімова).

Період юнацтва у курсантів спеціалізованого вищого закладу освіти проходить в умовах жорсткої регламентації життєдіяльності, підпорядкування та субординації, виразно відрізняється від життя їх однолітків-студентів цивільних вищих навчальних закладів, на що звертають увагу науковці (В.А. Кратинів, С.О. Ларіонов, Н.Е. Мілорадова, Н.П. Сергієнко, О.Б. Федоренко, Т.Т. Чегі). Специфіка навчання та побуту у вищому навчальному закладі МВС України зумовлюється тим, що курсанти не тільки навчаються, а і проходять службу в органах внутрішніх справ. Дані особливості проявляються в змісті та умовах організації навчального процесу, службової діяльності та діяльності із самообслуговування, системі формальних і неформальних відносин, функціонуванні в умовах відносної ізоляції, перебуванні в замкнутому колі соціальної взаємодії.

Протягом навчання курсантів у вищому навчальному закладі МВС України відбуваються особистісні зміни, які відповідають віковим нормам і змісту професійної підготовки (В.С. Медведєв, С.І. Яковенко, М.С. Ятчук).

Автором зроблено припущення про те, що особливості організації навчально-службової діяльності у вищих навчальних закладах МВС України, професійне навчання за обраним фахом значно впливають на формування життєвої перспективи курсантів, визначають її особливості.

У другому розділі «Особливості життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України» описано методологію, етапи, обґрунтовано вибір методів емпіричного дослідження, дана характеристика груп досліджуваних, автором представлені основні результати емпіричного дослідження.

Процедура дослідження передбачала проведення психолого-педагогічного експерименту та інтерпретацію його доцільності шляхом проходження таких етапів:

перший етап (2008-2009 р.) – теоретичне вивчення предмету дослідження і виділення невирішеної частини проблеми, вибір методів, репрезентативної вибірки, психодіагностичних методик, обґрунтування мети, основних задач, формулювання гіпотези дослідження;

другий етап (2009-2010 р.) – організація та проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей формування життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України (етап власне експерименту включав проведення констатувального і формувального етапів);

третій етап (2010-2011 р.) – кількісний та якісний аналіз результатів дослідження та формулювання висновків.

Вибірку дослідження склали курсанти 2 курсу чоловічої статі Національної академії внутрішніх справ. Даний вибір зумовлений такими чинниками як адаптованість другокурсників до навчально-службової діяльності у вищому навчальному закладі МВС України, початок професійного навчання за обраною спеціалізацією, яке характеризується максимальним впливом професійно спрямованого освітнього середовища навчального закладу і мінімальним впливом майбутнього професійного середовища (тривалі навчальні практики у практичних органах і підрозділах органів внутрішніх справ передбачені після закінчення другого і третього курсів, а стажування – на четвертому курсі).

За результатами проведеного на констатувальному етапі експерименту пілотажного дослідження визначено, що методика «ZTPІ» Ф. Зімбардо (російськомовна версія в адаптації А.В. Сирцової) за своїми психометричними показниками може використовуватися для дослідження особливостей часової орієнтації курсантів.

На основі аналізу даних, отриманих на вибірці дослідження за допомогою методики «ZTPІ» Ф. Зімбардо щодо особистісних варіацій профілів часової орієнтації (позитивне минуле, фаталістичне теперішнє, майбутнє, негативне минуле, гедоністичне теперішнє), визначено особливості часової орієнтації, що формують певний часовий профіль респондентів: збалансований (оптимальний) чи незбалансований.

Виділення курсантів із збалансованим часовим профілем (73,94%) та із незбалансованим часовим профілем (26,07%) стало критерієм їх поділу на дві групи.

Встановлено, що обстежувані з різними часовими профілями суттєво відрізняються за орієнтацією на конкретний часовий відрізок: у курсантів із збалансованим часовим профілем переважає орієнтація на позитивне минуле, майбутнє, гедоністичне теперішнє, із незбалансованим часовим профілем – на позитивне минуле, гедоністичне теперішнє, майбутнє. Спільною ознакою є більша орієнтованість на позитивне минуле і гедоністичне теперішнє, ніж на негативне минуле і фаталістичне теперішнє.

За результатами проведення концентричного тесту часу Т. Коттла визначено, що збалансованість часового профілю характеризується певною часовою структурою теперішнього, минулого і майбутнього, для якої притаманна цілісність, оптимальність, безперервність, взаємопов'язаність представлених у свідомості людини часових зон. Визначено, що курсанти із збалансованим часовим профілем спрямовані у далеке майбутнє, а із незбалансованим – у близьке майбутнє.

З метою встановлення показника психологічного віку курсантів проведено визначення очікуваної тривалості життя і реалізованості психологічного часу.

Середнє значення очікуваної тривалості життя у курсантів із збалансованим часовим профілем становить 79,5 років, із незбалансованим часовим профілем – 75 років. Середні значення реалізованості психологічного часу становлять

20,01% та 20,7% відповідно.

Констатовано, що визначені кількісні показники психологічного віку курсантів із збалансованим ($\bar{x} = 14,98$) та незбалансованим ($\bar{x} = 16,86$) часовими профілями, а також коефіцієнти дорослості (1,25 і 1,11), що є співвідношенням психологічного та хронологічного віку, не відрізняються.

Якісний аналіз психологічного віку курсантів проводився шляхом розподілу за трьома типами співвідношень психологічного та хронологічного віку, запропонованими Є.І. Головахою і О.О. Кроніком, та подальшою їх інтерпретацією. З цією метою попередньо було визначено середнє значення паспортного віку курсантів із збалансованим часовим профілем (18,8 років) та із незбалансованим часовим профілем (18,79 років).

Таблиця 1.

Відмінності між типами співвідношень психологічного і хронологічного віку респондентів груп (φ -критерій Фішера)

Респонденти	Тип співвідношення			Відмінності (φ)
	ПВ < ХВ	ПВ = ХВ	ПВ > ХВ	
Із збалансованим часовим профілем	50%	32%	18%	$\varphi_{1,2} = 2,82^{***}; \varphi_{2,3} = 3,08^{***}; \varphi_{1,3} = 2,53^{***}$
Із незбалансованим часовим профілем	57%	17%	26%	$\varphi_{1,2} = 3,01^{***}; \varphi_{2,3} = 1,25; \varphi_{1,3} = 2,60^{***}$

Примітка: ПВ – психологічний вік; ХВ – хронологічний (паспортний) вік; $p \leq 0,001^{***}$ – вищий рівень статистичної значимості.

Із представлених у таблиці даних видно, що значні відмінності спостерігаються між психологічним і паспортним віком курсантів: психологічний вік половини опитаних курсантів (52%) значно занижений, що свідчить про переживання ними «психологічної молодості» та нереалізованість їх життєвих програм, а у курсантів із збалансованим часовим профілем – більш оптимальний, ніж у курсантів із незбалансованим часовим профілем, що свідчить про оптимальність їх життєвих програм для реалізації запланованого.

Встановлено, що для курсантів із збалансованим часовим профілем з типом співвідношення психологічного і хронологічного віку, у якому психологічний вік співпадає із паспортним або трохи занижений (ПВ = ХВ), характерний найвищий показник шкали часової орієнтації «позитивне минуле» ($F = 4,912; p \leq 0,001$).

Психологічний вік особистості із збалансованим часовим профілем розглядається нами як міра її позитивного психологічного минулого. Домінуюча часова направленість особистості із збалансованим часовим профілем у позитивне минуле прямо пов'язана із оптимальністю життєвої перспективи.

За допомогою методики «Оцінка п'ятирічних інтервалів» (ОПІ) Є.І. Головахи, О.О. Кроніка визначено особливості цільового планування життєвої перспективи курсантами.

Планування курсантами власного життя за головними лініями розвитку людини: сімейній, професійній і лінії саморозвитку та статичний аналіз представленості сімейних перспектив, професійних перспектив та перспектив самореалізації у життєвій перспективі свідчить про їх однакове співвідношення.

Таблиця 2.

Представленість складових життєвої перспективи курсантів (у %) у суб'єктивній картині життєвого шляху на різних етапах (φ -критерій Фішера)

Сімейна перспектива			Відмінності (φ)	Професійна перспектива			Відмінності (φ)	Перспектива самореалізації			Відмінності (φ)
1	2	3		1	2	3		1	2	3	
<i>Група із збалансованим часовим профілем (ЗЧП)</i>											
5,4	7,6	19,8	$\varphi_{1,2}=0,66$; $\varphi_{2,3}=3,52^{***}$; $\varphi_{1,3}=4,39^{***}$	10,5	24,6	3,5	$\varphi_{1,2}=4,25^{***}$; $\varphi_{2,3}=4,80^{***}$; $\varphi_{1,3}=1,91^*$	2,9	4,8	20,9	$\varphi_{1,2}=0,55$; $\varphi_{2,3}=4,11^{***}$; $\varphi_{1,3}=4,03^{***}$
32,8				38,6				28,6			$\varphi_{1,2}=0,03$; $\varphi_{2,3}=0,89$; $\varphi_{1,3}=0,43$
<i>Група із незбалансованим часовим профілем (НЧП)</i>											
7,9	11,8	18,8	$\varphi_{1,2}=0,91$; $\varphi_{2,3}=1,68^*$; $\varphi_{1,3}=2,45^{***}$	2,9	5,9	27	$\varphi_{1,2}=0,68$; $\varphi_{2,3}=4,11^{***}$; $\varphi_{1,3}=3,83^{***}$	1,6	6,9	16,8	$\varphi_{1,2}=1,09$; $\varphi_{2,3}=2,20^{***}$; $\varphi_{1,3}=2,50^{***}$
38,9				35,8				25,3			$\varphi_{1,2}=0,21$; $\varphi_{2,3}=0,89$; $\varphi_{1,3}=0,83$

Примітка:

- 1) 1 – період навчання у ВНЗ МВС України; 2 – період від закінчення навчання у ВНЗ МВС України – до 35 років; 3 – період від 35 років – до закінчення бажаної тривалості життя;
- 2) рівні статистичної значимості: $p \leq 0,05^*$ – нижчий рівень; $p \leq 0,001^{***}$ – вищий рівень.

Професійні плани курсантів із збалансованим профілем найбільше представлені у середньовіддаленому ($\varphi = 3,91$; $p \leq 0,001$), а курсантів із незбалансованим часовим профілем – у далекому майбутньому ($\varphi = 4,97$; $p \leq 0,001$) та відображають «бачення» курсантами себе у професії.

Свої перші досягнення у професійній сфері курсанти вбачають у «здобутті самостійності» завдяки отриманню диплому і першого офіцерського звання. Курсанти планують до 35 років «здобути авторитет у кар'єрі», до 40 років «досягти професійної мети», а до 50 років у професійній перспективі «досягнути піку в усьому». Професійна перспектива включає не тільки плани щодо правоохоронної діяльності, але й плани щодо іншої трудової діяльності (не обов'язково пов'язаною із фаховою освітою) після звільнення з ОВС України чи виходу на пенсію за вислугою років, що не завжди чітко усвідомлені («займатися роботою, що подобається», «займатися корисною справою»).

Досягнення у кар'єрі курсанти пов'язують із певним матеріальним збагаченням, якому відводиться особливе місце у плануванні майбутнього.

Сімейна перспектива найбільше розпланована курсантами у далекому майбутньому. Плани респондентів стосовно сім'ї свідчать про нечітко сформований образ себе у сім'ї, недостатність знань про права і обов'язки подружжя,

непродуманість «сімейних» цілей та неготовність до створення власної сім'ї.

Перспектива самореалізації характеризується низькою представленістю під час навчання у вищому навчальному закладі МВС України; її зростання простежується у далекому майбутньому і пов'язане з часом виходу на пенсію.

Визначення сформованості системи ціннісних орієнтацій респондентів проводилося за допомогою методики М. Рокича (адаптація В.О. Ядова, Б.С. Круглова). Отримані результати свідчать про те, що існують статистично значимі відмінності у термінальних ($r_s = 0,83; p \leq 0,01$) та інструментальних ($r_s = 0,54; p \leq 0,05$) цінностях курсантів із різними часовими профілями.

Ієрархію цінностей-цілей у групі із збалансованим часовим профілем складають «наявність хороших і вірних друзів», «матеріально забезпечене життя», «щасливе сімейне життя», у групі із незбалансованим часовим профілем – «здоров'я», «щасливе сімейне життя», «любов».

Середній рівень в обох групах займають цінності-цілі «цікава робота», «суспільне визнання», «продуктивне життя», нижчий рівень – «активне діяльне життя», «розваги», «творчість», «краса природи і мистецтва». Схожі ранги в групах зайняли цінності-засоби «незалежність», «сміливість у відстоюванні своєї думки», «старанність», «непримиренність до недоліків», «самоконтроль», нижчий рівень – «ефективність у справах» і «високі запити до життя».

За результатами проведеного ранжування термінальних та інструментальних цінностей, виділення їх блоків встановлено, що триває формування системи цінностей курсантів і стійкого образу-Я; курсанти із збалансованим часовим профілем мають сформовані цінності майбутнього і спрямовані на цінності професійної самореалізації, індивідуалістичні цінності та цінності самоствердження; для курсантів із незбалансованим часовим профілем більше характерними є абстрактні цінності, ніж конкретні, спрямованість на цінності особистого життя і цінності спілкування.

За допомогою методики «СЖО» Д.О. Леонтьєва проводилося визначення загального показника осмисленості життя, конкретних смисложиттєвих орієнтацій та аспектів локусу контролю курсантів.

Встановлено, що повнота і емоційна насиченість життя, задоволеність самореалізацією, локус контролю-Я у групах курсантів із різними часовими профілями не відрізняються. Простежуються значні відмінності середніх значень за показниками «цілі в житті» ($t = 3,56; p \leq 0,05$), «локус контролю-життя» ($t = 3,46; p \leq 0,05$) та показником загальної осмисленості життя ($t = 3,79; p \leq 0,01$), що свідчить про відповідальне ставлення курсантів із збалансованим часовим профілем до побудови власного майбутнього, наявність смисложиттєвих цілей, які надають життю осмисленості.

Для курсантів із незбалансованим часовим профілем з типом співвідношення психологічного і хронологічного віку, у якому психологічний вік значно перевищує

паспортний (ПВ > ХВ), характерний вищий показник загальної осмисленості життя ($F = 3,479$; $p \leq 0,05$), ніж у інших типах співвідношень.

Показник психологічного віку курсантів, що формується на основі переживання реалізованості свого життя на рівні цілісного життєвого шляху, не здійснює впливу на показники ціннісно-змістового аспекту життєвої перспективи.

Оптимальний (збалансований) профіль часової орієнтації визначається високим загальним показником осмисленості життя, наявністю смисложиттєвих цілей, локусом контролю-життя, що формує відповідальне ставлення особистості до власного майбутнього.

Визначення показників ціннісно-часового і ціннісно-змістового аспектів життєвої перспективи курсантів дозволило проаналізувати її якісні параметри, компоненти і особливості їх взаємозв'язків.

На основі проведеної інтерпретації параметрів життєвої перспективи курсантів встановлено, що у осіб із різними часовими профілями вони схожі, а за параметром «узгодженість» – відмінні.

Життєва перспектива курсантів довготривала (до 95-100 років), диференційована на послідовні етапи: близьку («під час навчання») і віддалену («після закінчення навчання») перспективу.

Життєва перспектива курсантів оптимістична: курсантам із збалансованим часовим профілем притаманний «реалістичний оптимізм» (однакове співвідношення позитивних і нейтральних подій майбутнього життя ($\varphi = 1,67$; $p \geq 0,05$), із незбалансованим часовим профілем – оптимістичність життєвої перспективи, що не завжди відповідає реальності (позитивні події переважають нейтральні ($\varphi = 2,44$; $p \leq 0,05$)).

Життєва перспектива курсантів із різними часовими профілями реалістична (конкретні цілі переважають цілі загального характеру (на рівні статистичної значимості $p \leq 0,01$) та подією представлена у суб'єктивній картині їх життєвого шляху.

Життєва перспектива курсантів із різними профілями часової орієнтації відрізняється за параметром «узгодженість». Узгоджена життєва перспектива особистості характеризується такими показниками як збалансований часовий профіль, цілісність і взаємопов'язаність часової структури минулого, теперішнього і майбутнього, направленість у далеке майбутнє, наявність смисложиттєвих цілей, сформованість цінностей майбутнього, високі показники загальної осмисленості життя і локусу контролю-життя, цільова спрямованість на самоактуалізацію.

Встановлено, що ціннісний компонент життєвої перспективи курсантів значно впливає на емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти, а їх специфіка у досліджуваних з різними профілями часової орієнтації значно відрізняється.

Визначення цілей життєвої перспективи курсантами із збалансованим часовим профілем пов'язане із реалізацією життєвої цінності «здоров'я» ($r_{xy} = 0,157$;

$p \leq 0,011$), курсантами із незбалансованим часовим профілем – цінності «впевненість у собі» ($r_{xy} = - 0,125$; $p \leq 0,05$), що проявляється при у процесі постановки близьких і далеких цілей. Великого значення курсанти надають близькому міжособистісному спілкуванню із друзями.

Шляхом дослідження впливу цільового компоненту спрямованості особистості через функцію віддаленості цілей на саморозвиток особистості, визначено, що курсанти із збалансованим часовим профілем спрямовані на цілі самоактуалізації ($\varphi = 5,92$; $p \leq 0,001$); а курсанти із незбалансованим часовим профілем – на цілі самореалізації і самовдосконалення ($\varphi = 0,43$; $p \geq 0,05$).

Життєве планування курсантів із збалансованим часовим профілем, яке включає сімейні, професійні плани та плани самореалізації, спрямоване на реалізацію певних життєвих цінностей. Найбільш представленими є професійні плани, які пов'язані із реалізацією цінностей «щастя інших» і «свобода» як підґрунтям для ідентифікації себе з професією і формування Я-образу професіонала у процесі професійної підготовки майбутніх працівників ОВС. Побудова цих планів здійснюється осмислено, а задоволеність професійною самореалізацією у теперішньому сприяє їх подальшому плануванню у середньовіддаленому майбутньому. Прагнення курсантів із збалансованим часовим профілем вдосконалюватись і реалізовуватись у професійній сфері зумовлює зменшення планування власного саморозвитку, неготовність взяти на себе відповідальність за реалізацію сімейних планів.

Життєвому плануванню курсантів із незбалансованим часовим профілем характерна ціннісна нереалізованість сімейних планів та планів саморозвитку, незадоволеність реалізацією професійних планів у теперішньому. Дані курсанти приділяють більше уваги визначенню сімейних планів, що пов'язані із реалізацією таких життєвих цінностей як «краса природи і мистецтва», «матеріально забезпечене життя», «розваги». Найменша увага приділяється планам щодо власного саморозвитку.

Виділено три види життєвих програм: 1) з не розробленими цілями теперішнього та розробленими засобами реалізації; 2) з розробленими цілями майбутнього, але не розробленими засобами реалізації; 3) з не розробленими цілями теперішнього і майбутнього та не розробленими засобами їх реалізації. Для курсантів із збалансованим часовим профілем притаманний 1-й та 2-й види життєвих програм, для курсантів із незбалансованим часовим профілем – 3-й вид життєвих програм, що свідчить про шаблонність використання ними перевірених часом засобів.

Поведінковий компонент життєвої перспективи розрізняє досліджуваних з різними профілями часової орієнтації за їх життєвими позиціями, що є лінією поведінки на час реалізації запланованого. Встановлено, що активність респондентів у досягненні запланованого низька: курсанти стали менше осмислювати життя і

брати на себе відповідальність за свої вчинки і власне життєздійснення, не висувають високих вимог і претензій до життя. Відповідальність курсантів за власне життєздійснення як усвідомлення і готовність визнати себе причиною своїх вчинків пов'язана із здатністю до контролю власного життя і впевненістю у здатності керувати власним життям у теперішньому.

Курсанти із незбалансованим часовим профілем відзначаються гедоністичним стилем поведінки у минулому і в теперішньому; із збалансованим часовим профілем – діяльним стилем поведінки, для якого характерна дисциплінованість, прагнення до самоствердження і індивідуальності у побудові власного життя. У теперішньому курсанти надають великого значення наявності у них вірних та надійних друзів, прагнуть до близького міжособистісного спілкування у колі ровесників і однодумців.

Отже, отримані кількісні показники досліджуваного явища в результаті проведеного констатувального етапу експерименту надали можливість визначити засоби формування життєвої перспективи курсантів, які навчаються у вищому навчальному закладі МВС України.

У третьому розділі «Формування життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України» представлено психологічний тренінг як засіб формування життєвої перспективи курсантів під час психологічного супроводження роботи з перемінним особовим складом вищого навчального закладу МВС України і наведено результати проведення психологічного тренінгу, спрямованого на формування життєвої перспективи курсантів.

Найдоцільнішим часом оптимізації процесу формування життєвої перспективи особистості є період навчання у вузі.

При моделюванні програми психологічного тренінгу ми спирались на наші дані, що були отримані в ході теоретичного та емпіричного етапів дослідження. Виходячи із цього були сформульовані мета тренінгу та основні завдання тренінгової програми. Відповідно до визначених завдань при конструюванні програми психологічного тренінгу були реалізовані два напрями роботи: 1) тематичний, метою якого було обговорення з учасниками тренінгу значущих понять, які висвітлюють феномен узгодженої життєвої перспективи; 2) практичний (тренінгові вправи).

Психологічний тренінг включає 10 тем-занять загальною тривалістю – 20 годин. До змісту курсу ввійшли наступні теми: «Знайомство», «Час як простір самореалізації», «Психологічний час», «Життєвий шлях особистості», «Пізнай самого себе» «Цінності людського життя», «Життєві цілі», «Вміння планувати життя», «Мистецтво творити життя», «Моє майбутнє в моїх руках».

При плануванні занять для учасників ми врахували: 1) специфічні принципи роботи тренінгової групи та особливості прийомів тренінгу; 2) теоретичні основи феномена «життєва перспектива особистості»; 3) психологічні особливості пізнього

юнацького віку; 4) психологічні особливості життєвої перспективи курсантів, які навчаються у вищому навчальному закладі МВС України; 5) модульну побудову тренінгу і відкритість тренінгових занять.

У тренінгу запропоновані вправи з різних психологічних підходів, модифіковані відповідно до специфіки життєвої проблематики та вікових особливостей учасників.

Вибірка респондентів формувального етапу експерименту була представлена курсантами другого курсу. Контрольна та експериментальна групи по 30 осіб у кожній були сформовані шляхом випадкового вибору.

Апробація психологічного тренінгу на базі психотренінгового комплексу Національної академії внутрішніх справ з курсантами-другокурсниками дала підстави для визначення ефективності запропонованої тренінгової програми і доцільності її впровадження в систему психологічного супроводження роботи з перемінним особовим складом вищого навчального закладу МВС України.

Наслідком здійснення заходів формувального етапу експерименту стали зміни профілю часової орієнтації учасників тренінгу від незбалансованого до збалансованого (оптимального). Серед важливих критеріїв, необхідних для успішної побудови життєвої перспективи особистості і самореалізації протягом життєвого шляху, найбільша позитивна динаміка спостерігається в показниках загальної осмисленості життя ($t = 3,40$; $p \leq 0,01$), смисложиттєвих орієнтацій «цілі в житті» ($t = 3,38$; $p \leq 0,01$), аспектів локусу контролю як можливостей контролю власного життя ($t = 2,56$; $p \leq 0,05$) і віри у свої сили щодо його здійснення ($t = 2,24$; $p \leq 0,05$), кількісних показників психологічного віку в напрямку оптимізації та зменшення завищених та високих показників.

Після проходження тренінгу у його учасників відбулися зміни в структурі інструментальних цінностей ($r_s = 0,53$; $p \leq 0,05$), ієрархії цінностей, що визначають ставлення до власного майбутнього ($r_s = 0,85$; $p \leq 0,01$), індивідуалістичних цінностей ($r_s = 0,9$; $p \leq 0,01$) і цінностей діла ($r_s = 0,94$; $p \leq 0,05$).

Життєва перспектива набула подієвої представленості у суб'єктивній картині життєвого шляху, спрямована на цілі самовдосконалення ($\varphi = 4,34$; $p \leq 0,001$) і самоактуалізації ($\varphi = 3,35$; $p \leq 0,001$). Простежується тенденція до більш детального планування життєвої перспективи, зокрема професійних перспектив і перспектив саморозвитку, збільшення направленості у віддалене майбутнє.

Курсанти експериментальної групи змінили погляд щодо превалюючого застосування такого ставлення до свого майбутнього як відповідальність за власне життєтворення в часі.

Результати формувального етапу експерименту засвідчили, що запропонована програма психологічного тренінгу є ефективною. Зміни, які відбулися внаслідок проведеного психологічного тренінгу, стали підґрунтям для побудови його учасниками узгодженої життєвої перспективи.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного теоретико-експериментального дослідження психологічних особливостей формування життєвої перспективи курсантів, які навчаються у вищих навчальних закладах МВС України, сформульовано висновки:

1. Життєва перспектива особистості – це представлений у суб'єктивній картині життєвого шляху особистості динамічний образ бажаного майбутнього, детермінований цілями психологічного майбутнього у теперішньому. Життєва перспектива особистості включає два взаємопов'язаних аспекти: ціннісно-часовий та ціннісно-змістовий, що забезпечують її структурованість.

2. Життєва перспектива курсантів вищого навчального закладу МВС України на етапі початку професійного навчання за обраною спеціалізацією характеризується об'ємністю і масштабністю сприйняття часу життя, направленістю у майбутнє, формуванням системи життєвих цінностей курсантів і стійкого образу-Я; конкретністю й прагматичністю життєвих цілей, соціально-заданим характером цінностей, прагненням до самореалізації, зменшенням осмисленості життя, зниженням вимог до нього і відповідальності за власне життєздійснення, зменшенням віри у свої сили щодо контролю власного життя і здійснення життєвих виборів в теперішньому, прагненням до незалежності та відсутністю намагань впливати на навколишній світ шляхом творчого сприйняття і перетворення.

Аналіз та інтерпретація особливостей формування курсантами життєвої перспективи проводився відповідно до розподілу курсантів на групи: із збалансованим і незбалансованим часовими профілями.

3. Життєва перспектива курсантів вищого навчального закладу МВС України довготривала в часі, реалістична, оптимістична, диференційована на періоди «під час навчання» і «після закінчення навчання». Життєва перспектива курсантів із збалансованим часовим профілем має узгоджені показники ціннісно-часового і ціннісно-змістового аспектів.

4. Встановлено психологічні особливості життєвої перспективи курсантів вищого навчального закладу МВС України на етапі початку професійного навчання за обраною спеціалізацією, які полягають у: а) взаємозв'язку відповідальності за власне життєздійснення із здійсненням контролю власного життя і впевненістю у здатності керувати власним життям у теперішньому; б) зниженні активності у досягненні запланованого; в) особливостях цільового планування життєвої перспективи; г) обраному життєвому стилі (діяльний / гедоністичний), який визначається встановленими правилами і вимогами.

5. Доведено, що життєва перспектива курсантів-другокурсників характеризується переживанням нереалізованості життєвих програм половиною з них та низькою представленістю перспективи власної самореалізації під час навчання у вищому навчальному закладі МВС України.

Виявлені відмінності у цільовому плануванні життєвої перспективи курсантів із різними часовими профілями дозволяють зробити висновок про те, що курсанти із незбалансованим часовим профілем слабо ідентифікують себе із майбутньою професією, що може ускладнити процес їх професійної підготовки та самореалізації.

6. Відповідно до виявлених провідних детермінант для оптимізації процесу формування життєвої перспективи курсантів запропоновано програму психологічного тренінгу «Формування навичок перспективного планування життя» (для курсантів вищих навчальних закладів МВС України) під час психологічного супроводження роботи з перемінним особовим складом 2 курсу Національної академії внутрішніх справ. Впровадження зазначеного тренінгу сприяло зміні профілю часової орієнтації учасників тренінгу від незбалансованого до оптимального (збалансованого).

Практичними напрямками використання отриманих результатів дослідження є використання у навчально-виховному процесі, науковій і практичній діяльності.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є поглиблення уявлень про вікові та гендерні особливості життєвої перспективи курсантів та практичних працівників ОВС України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Паламарчук Л.М. Соціалізація особистості та формування життєвих перспектив / Л.М. Паламарчук // Проблеми загальної та педагогічної психології [зб. наук. праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / ред. С.Д. Максименко]. – Київ : 2007. – Т. ІХ. – Ч. 3. – С. 313-318
2. Паламарчук Л.М. Психологічний час особистості: спроба теоретичного аналізу / Л.М. Паламарчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія та педагогіка». – Остріг : 2008. – Вип. 11. – С. 165-174
3. Захаренко Л.М. Використання психологічних тренінгів у професійно-психологічній підготовці курсантів ВНЗ МВС України / Л.М. Захаренко // Вісник післядипломної освіти: [зб. наук. праць / Ун-т менедж. освіти АПН України, Асоц. безперерв. освіти дорослих; головн. ред. В.В. Олійник, редкол. : О.Л. Онуфрієва та ін.]. – Київ : Геопринт, 2009. – Вип. 11. – Ч. 2. – С. 103-109
4. Захаренко Л.М. Психологічне дослідження особливостей ціннісно-часового аспекту становлення життєвих перспектив курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Л.М. Захаренко // Юридична психологія та педагогіка : науковий журнал. – Київ : НАВС, 2012. – № 1 (11). – С. 75-82
5. Захаренко Л.М. Особливості цільового планування життєвих перспектив курсантами з різними профілями часової орієнтації / Л.М. Захаренко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія та педагогіка». – Остріг : 2012. – С. 103-110

6. Захаренко Л.М. Особливості ціннісного компоненту життєвої перспективи курсантів ВНЗ МВС України / Л.М. Захаренко // Юридична психологія та педагогіка : науковий журнал. – Київ : НАВС, 2013. – № 1 (13). – С. 62-69

наукові праці апробаційного характеру:

7. Паламарчук Л.М. Характеристика юнацького віку у контексті формування життєвих перспектив / Л.М. Паламарчук // Актуальні проблеми сучасної науки : 4-а Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференція : матеріали. – Київ : ТОВ «ТК Меганом», 2007. – Ч.2. – С. 43-45 (офіційний сайт конференції <http://www.intkonf.org>)

8. Паламарчук Л.М. Особливості дослідження психологічного часу особистості / Л.М. Паламарчук // Каузометрия в исследованиях психологического времени и жизненного пути личности: прошлое, настоящее, будущее : междунар. науч.-практ. конф. : тезисы / [ред. Р.А. Ахмерова, Е.И. Головахи, Е.Г. Злобиной, А.А. Кроника, Д.А. Леонтьева]. – Київ : Изд-во Института социологии НАН Украины, 2008. – С. 66-67

9. Захаренко Л.М. Особливості проведення тренінгів, спрямованих на осмислене проектування власного майбутнього курсантами вузів МВС України / Л.М. Захаренко // Впровадження тренінгових технологій у підготовку персоналу ОВС: 3-я всеукр. наук.-практ. конф. : матеріали / редкол. : Є.М. Моїсеєв, О.М. Джужа, М.І. Легенький [та ін.]; за ред. Л.І. Мороз. – Київ : КНУВС, 2008. – С.35-37

10. Захаренко Л.М. Питання психологічного супроводження майбутніх працівників оперативних підрозділів протягом навчання у ВНЗ МВС України / Л.М. Захаренко // Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності: всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Я.Ю. Кондратьєва : тези / [ред. кол.: Є.М. Моїсеєв, Д.О. Александров, О.О. Бандура та ін.]. – Київ : КНУВС, 2008. – С. 83-84

11. Захаренко Л.М. До питання розробки та впровадження тренінгу формування узгоджених життєвих перспектив курсантів вузів МВС України / Л.М. Захаренко // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матеріали наук.-практ. конференції. – Харків : ХНУВС, 2009. – С. 174-177

12. Захаренко Л.М. Особливості використання дефініції «перспектива» // Л.М. Захаренко // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи [текст] : тези доп. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. / В.В. Коваленко, В.В. Черней, М.В. Костицький та інш. – Київ : НАВС, 2012. – С. 97-99

13. Захаренко Л.М. Особливості побудови життєвих перспектив курсантами ВНЗ МВС України / Л.М. Захаренко // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матеріали V наук.-практ. конференції. – Харків : ХНУВС, 2013. – С. 70-72

АНОТАЦІЯ

Захаренко Л.М. Психологічні особливості формування життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06. – Юридична психологія. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2013.

Дисертацію присвячено теоретико-експериментальному вивченню проблеми формування життєвої перспективи курсантами під час навчання у вищому навчальному закладі МВС України. На основі структурно-динамічного підходу до дослідження життєвого шляху особистості розкрито психологічні особливості життєвої перспективи курсантів, особливості її формування у спеціалізованому вищому навчальному закладі міліції. Запропоновано характеристику узгодженої життєвої перспективи особистості на основі збалансованих показників часової орієнтації. Проаналізовано взаємозв'язки домінуючої часової направленості у позитивне минуле з оптимальністю життєвої перспективи, подано визначення психологічного віку особистості із збалансованим часовим профілем.

Розроблено і апробовано психологічний тренінг формування життєвої перспективи курсантів, обґрунтовано його психолого-педагогічну ефективність і доцільність впровадження у систему психологічного супроводження роботи з перемінним особовим складом вищого навчального закладу МВС України.

Ключові слова: психологічний час, життєва перспектива особистості, збалансована часова орієнтація, узгоджена життєва перспектива особистості, психологічний вік, самореалізація.

АННОТАЦИЯ

Захаренко Л.Н. Психологические особенности формирования жизненной перспективы курсантов высших учебных заведений МВД Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06. – Юридическая психология. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2013.

Диссертация посвящена теоретико-экспериментальному изучению проблемы формирования жизненной перспективы курсантами во время учебы в высшем учебном заведении МВД Украины. С учетом положений структурно-динамического подхода к исследованию жизненного пути личности раскрыты психологические особенности жизненной перспективы курсантов, особенности ее формирования в специализированном высшем учебном заведении милиции. Предложена характеристика согласованной жизненной перспективы личности, в основе которой

сбалансированные показатели временной ориентации. Проанализированы взаимосвязи доминирующей часовой направленности в позитивное прошлое с оптимальностью жизненной перспективы, дано определение психологического возраста личности со сбалансированным временным профилем.

Жизненные перспективы курсантов с разными временными профилями отличаются за показателями ценностно-временного и ценностно-содержательного аспектов, качественными параметрами, содержанием и особенностями взаимосвязей ее компонентов. Составляющими жизненной перспективы респондентов, представленной в субъективной картине их жизненного пути, выступают семейные перспективы, профессиональные перспективы и перспективы саморазвития в равной мере.

Особенности ценностно-временного аспекта жизненной перспективы курсантов заключаются в том, что осознанность и восприятие времени личной жизни характеризуется объемом, масштабностью, низкой ориентированностью в негативное прошлое и фаталистическое теперешнее, направленностью в будущее и стремлением к саморазвитию.

Психологический возраст личности со сбалансированным временным профилем мы рассматриваем как меру ее позитивного прошлого. Доминирующая временная направленность личности в позитивное прошлое прямо связана с наличием оптимальной жизненной перспективы.

Полнота и эмоциональная насыщенность жизни курсантов с разными профилями временной ориентации не отличаются. Происходит формирование образа-Я, усвоение ценностей среды учебного заведения, четкое осознание ценностей-средств теперешнего. Активность курсантов в достижении целей низкая. Стремление курсантов к успешной реализации в жизни еще не подкреплено удовлетворенностью процессом самореализации на данном жизненном этапе и принятием личностной ответственности за осуществление жизнетворчества. Ответственность за свои поступки рассматривается ими как способность влиять на жизненные ситуации и возможность совершать жизненные выборы.

Согласованная жизненная перспектива личности представлена сбалансированным временным профилем, целостностью и взаимосвязанностью временной структуры прошлого, теперешнего и будущего, направленностью в далекое будущее, наличием смысложизненных целей, сформированными ценностями будущего, целевой направленностью на самоактуализацию, осмысленностью жизни и ответственным отношением к ней.

Показатель сбалансированности временной ориентации становится ведущим критерием согласованной жизненной перспективы личности. Определение профиля временной ориентации исследуемого как сбалансированного указывает на наличие у него согласованной жизненной перспективы, которой присуща сформированная система жизненных ценностей.

Разработанный психологический тренинг внедрен в систему психологического сопровождения работы с переменным личным составом учебного заведения МВД Украины, который осуществляется в Национальной академии внутренних дел.

Ключевые слова: психологическое время, жизненная перспектива личности, сбалансированная временная ориентация, согласованная жизненная перспектива личности, психологический возраст, самореализация.

SUMMARY

Zakharenko L. Psychological features of forming vital perspective the cadets of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for a degree of candidate of psychological science, specialty 19.00.06. – juridical psychology. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2013.

Dissertation is concerning on theoretical experimental study of problem of forming vital perspective by the cadets during studying at higher educational installations of MIA of Ukraine. On the basis of structurally dynamic research of vital way of personality maintenance and psychological features of vital perspective of cadets features of their forming are exposed during their study at specialized higher educational installations. Author exposed concerted on vital perspective of personality had balanced time orientation. Intercommunications of dominant time orientation in positive the past with the optimum vital perspective are analyzed, definition of psychological age of personality with the balanced time orientation is given.

The psychological training of forming of the consequent vital perspective of cadets is developed and approved. Its psychological-pedagogical efficiency and expedience of introduction in the system of psychological accompaniment is substantiated cadets of installations MIA of Ukraine.

Keywords: psychological time, vital perspective of personality, balanced time orientation, consequent vital perspective of personality, psychological age, self-realization.

Підписано до друку 02.09.2013 р. Формат 60x90/16
Обсяг 0,9 ум. друк. арк. Папір офсетний. Друк різнограф
Наклад 100 прим. Зам. № 04061295

Надруковано у ФОП Старолат В.М.
ПІН 2392212597

Свідоцтво про державну реєстрацію фіз. особи-підприємця 248113.
Адреса: м. Харків вул. Курчатова б. 12 кв. 21